

Paul Goma. *Adameva*: Autoproiecția eului creator (Partea a II-a)

Mariana PASINCOVSCHI

Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, Facultatea de Litere și Științe ale Comunicării
“Ștefan cel Mare” University of Suceava, Faculty of Letters and Communications Sciences
Personal e-mail: mariana_amalia12@yahoo.com

Paul Goma. Adameva: The Autoprojection of the Creative Self (Part II)

Representing a part of a large study, the text aims to illustrate the metamorphoses of the creative self, bending towards the inner conflict, resolved in the light of awareness. Paul Goma's excess of sincerity is perceived as a sin, but he assumes the past equally with all its disappointments and achievements. In addition, he develops a whole theory on achrony, on flat time, rebuilding an identity, but having at the same time the function of a reply to the Communist System.

Thus, in the middle of the positive slope, we see the emergence of two parallel lines, visible and with no trace of disbelief, written in gold ink: personal history (personal tragedy) and general history (historical wave of events), the latter tending to destroy the first one by assimilating it without mercy. And perhaps, in the absence of a memory and a vigilant awareness, the disaster would be inevitable, but Paul Goma exercises his (paradigmatic) memory and testifies.

The author is aware that the reference to a particular time and space acknowledges a structure of existence. Thus he revives, by means of remembering and eidetically, the crucial moments of the life. However these are not just the moments of a single life and this fact honors him in the light of this balance of profit and loss: the narrator accounts, in fact, an entire historical period. He moves from I to the others and stays alive, according to Tzvetan Todorov's happy assertion, not necessarily for the sake of living, but on account of having a support for memory and making it possible to be told.

Keywords: Paul Goma, *Adameva*, Lătești, creative ego, exemplary memory, vigilant conscience, human quality.

În imposibilitatea omului de a trăi conform adevăratei sale vocații, secolul XX a fost caracterizat, mai mult ca niciodată, printr-o adevărată înrobire prin conștiință. Cu toate acestea au existat – și există – tipuri de oameni pe care servituțile nu i-ar fi împiedicat să respire, cum spune Julien Benda, numai înspre partea cerului. Este și cazul lui Paul Goma. Dar și al cărților sale, un exemplu de referință fiind *Adameva*.

Împărțită în 66 de capitole, *Adameva* creează impresia generală de mișcare. Iar asta nu doar pentru că naratorul s-ar afla în tren, ci deoarece acest spațiu (când inert, staționând în vreo gară, când reluându-și cursul) permite restaurarea celor mai importante evenimente (de regulă, biografice), prezentate gradual

și cu anticipație. Pornind mereu de la un detaliu sau un simbol în aparență nesemnificative, Paul Goma face corelații nescontate, pentru a aduce în prim-plan reflecții sociale, biografice, istorice, existențiale, de creație. Ca niște imagini ce apar în geam, prin ochii lui (și, implicit, ai noștri) se perindă, fotografic, asemenea unor tablouri, secvențe din viață, cărora le face o revizuire din perspectiva experienței dureroase a pierderii, a renunțării, a excluderii și a jertfirii de sine. Împregnând textul cu simboluri, naratorul își pregătește cu grijă intrarea: se apropie de cititor cu obiectivitate, din exterior spre interior, prin *procedeele autoproiecțiilor multiple* în cele trei persoane. Astfel, el acordă, pe de o parte, un loc central conștiinței, Judecătorului suprem

iar, pe de altă parte, câștigă încrederea lectorului, având mereu în față un confident redevabil. Și asta cu atât mai mult cu cât acest principiu vine în aserțiunea propriului crez, conform căruia „citorul e cum și-l face scriitorul”.

La o privire generală cartea debutează, cum aminteam deja, sub forma unui roman, dar se transformă treptat într-un memorial despre latura fericită a experienței domiciliului obligatoriu, între 1958 (noiembrie) – 1963 (ianuarie), de la Lătești. Este lesne de înțeles că rememorarea acestei experiențe devine (și datorită numărului mare de pagini – până la 175, capitolul 35 inclusiv) tronsonul principal care va cuprinde, pornind de la evocarea experienței princeps și până la cele amoroase, toată viața: „Goma apelează la memoria sa fabuloasă și își trece în revistă întreaga viață: copilăria basarabeană, refugiul în țară, prima închisoare, domiciliul obligatoriu, viața erotică și cea literară, campania solitară pentru drepturile civice, exilul”. Dar nu este vorba, aici, doar despre el și încercările sale, ci – continuă Liviu Antonesei – și despre noi, cei care am format fundalul aventurii sale, deci figuranții.¹

Poate că de aceea se resimte, dincolo de (sau complementar cu) atitudinea lui Paul Goma față de forma cărții, dar și paralel cu spațiul idilic de la Lătești, o stare de tensiune venită atât dinspre un trecut îndepărtat sau apropiat cât, mai ales, generată de prezentul scriiturii. Manifestat cu o virulență ampolare, tumultul interior își găsește, finalmente, un cântar care să îi cumpănească faptele și să îi echilibreze deciziile: odată cu vârsta, când „unul dintre judecătorii de altădată a îmbătrânit și el”, conștiința devine Judecătorul care deține autoritatea. Și dacă autorul este dispus să renunțe la anumite lucruri, să cedeze în fața unor evidențe, nimic nu traduce intransigența pe care o manifestă în fața memoriei. În ciuda tendinței generale de a se sustrage conveniențelor, Paul Goma păcătuiește printr-un exces de sinceritate, întrucât are *normalitatea* de a-și asuma, în aceeași măsură, trecutul cu toate decepțiile și cu toate realizările. În plus, el are însușirea de a percepe corect temporalitatea și de a lupta împotriva acroniei, ceea ce ține de democrațiile populare (evident, și a poporului românesc) care i-a generat, de-a lungul vremii, destule consecințe nefaste. Despre construirea timpului plat vorbește, în chip admirabil (și deopotrivă memorabil), Pavel Câmpeanu: „Devenirea e înlocuită de repetiția infinită. Golită de substanța sa, însăși istoria devine atemporală. Mișcarea perpetuă lasă loc imobilității perpetue... Istoria... pierde atributul duratei”².

Adameva dezvoltă, de altfel, o întreagă teorie pe marginea acestui subiect, problemă care debutează, desigur, sub semnul dialogului. Nu este, însă, un simplu schimb de replici: având conștiința complexității *eului* său, complexitate tradusă și prin duplicitate, discontinuitate, contrareitate, autorul repune în scenă cele două glasuri: *eul gânditor* și *eul critic*. Iar ele acționează și conlucrează în așa manieră încât recompun

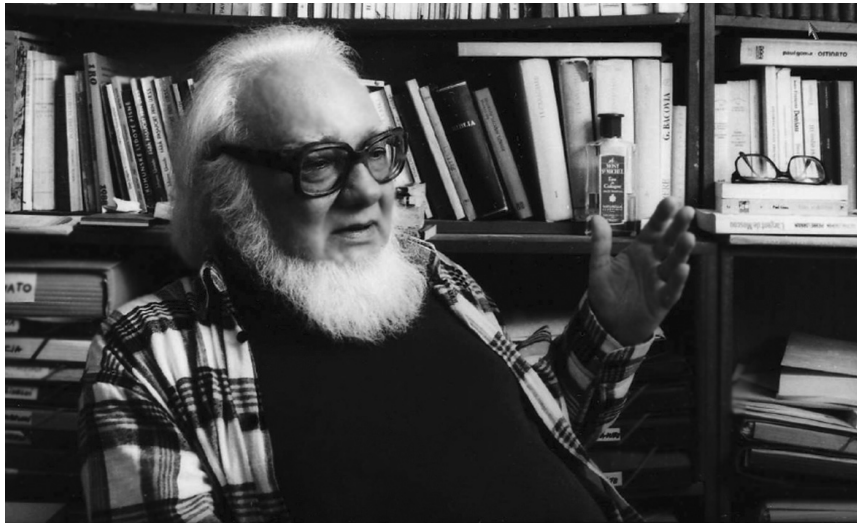
o structură de existență, reînvie un timp revolut, creează, în fond, condițiile necesare pentru a se transfera în eternitate.

Să urmărim evoluția celor două *euri*, punctând între paranteze intervenția fiecărei voci în parte:

Asta-i cu memoria: n-am uitat-o. (*eul gânditor*)
N-ai uitat nimic, doar te-alinți. (*eul critic*) Bine, n-am uitat, dar ce spun miercuri la <<conferință>>: că ei, junii-tineri sunt produsul pur al părinților lor, cei care-au uitat și cum îi cheamă, numai să nu le suferă urmașii <<consecințele politice>>? (*eul gânditor*) Nu ai obiceiul să oftezi: <<E-he, pe timpul meu...>>, „<<Când eram de vârsta ta...>> – acum însă n-ar strica dacă le-ai spune ce făceai tu, la vârsta lor – nu atât închisoare și déo, cât... memoricultură”³. (*eul critic*)

Românii din România ultimilor 15 ani (pun pragul în 1977, nu doar pentru că atunci am plecat eu din țară și deci am fost scutit de reeducarea-prin-timp), Românii, zic, nu văd timpul, nu-l percep corect, în primul rând nu realizează succesiunea lui. Pentru ei trecutul este nediferențiat – deci aplatizat, deci... simultaneizat: pentru ei, de pildă, momentul '77 <<va fi fost>> după momentul '68 – ceea ce nu-i foarte sigur și, la urma urmei, nu-i deloc important – dar <<va fi fost>> și <<înainte>>, ei și?, la ce slujește precizarea? Această incapacitate (nu născută, ci făcută, căpătată, autoconstruită – de aci: autocronia), chiar dacă e percepută, nu e luată în seamă, în serios, cu atât mai puțin considerată ca un defect. Nerealizând succesiunea în timp, ei nu fac legături între cauză și efect – pentru că, fatal, mai întâi a fost cauza...⁴.

În tot cazul, recursul naratorului la persoana I, apelul la acest *eu sânt* este semnul reconstruirii unei identități, precum și o replică la adresa Sistemului Comunist, la adresa celor care și-au arogat dreptul de *a acționa* (deși în numele revoluției, istoriei, progresului, viitorului) *contra omului*. În acest sens, strategia de a forma, prin diverse mijloace de represiune, „oamenii noi”, de a-i „reeduca”, de a-i dezumaniza prin dizolvarea categoriei individualului, de a epura orice urmă de existență, pune temeliile unor identități comunitare destructurate, frânte, contradictorii, cum a devenit, în accepțiunea Sandei Cordoș, Răsăritul de astăzi. Dar nu e numai atât: „pe lângă faptul de a fi sădit neîncrederea în oameni, de a-i fi guvernat prin frică și dezbinare, de a le fi ruinat solidaritatea, de a fi răsturnat codul și valorile comunitare morale, de a le fi atrofiat simțul responsabilității pentru celălalt [...], puterea comunistă mai contabilizează o <<eroare>> abominabilă: atentatul împotriva memoriei. Acest fapt îl determină pe V. Tismăneanu să califice bolșevismul drept <<o metodologie teroristă bazată pe amnezie și viol psihic>>”⁵.

Paul Goma

Sursă foto: <http://blog.activewatch.ro/wp-content/uploads/Paul-Goma.jpg>

În aceste condiții, continuă autoarea, memoria națională devine proprietatea exclusivă a partidului comunist; ea îi servește, eventual, pentru a-și fabrica genealogii grandioase. Trecute prin ideologia de partid, unele momente din istoria națională sînt glorificate, cîtă vreme altele sînt minimalizate, distorsionate sau (mai ales cele dintr-o istorie mai recentă) *extirpate* (s.n.). Această gestionare frauduloasă a memoriei nu poate să aibă decât consecințe nefaste, pe care Sanda Cordoș le consemnează, pe urmele lui L. Kolakovski, astfel: „Un popor a cărui memorie – individuală sau colectivă – a fost naționalizată, transformată în proprietate de stat, perfect maleabilă, total controlabilă, este în întregime la dispoziția guvernanților săi: lui *i-a fost răpită identitatea* (s.n.)”⁶.

Dar și mai elocventă pare a fi consemnarea din *Arhipelagul Gulag* al lui Soljenițin, după cum urmează: „NOI UITĂM TOTUL. Memoria noastră nu păstrează evenimentul real, istoria, ci numai acea linie punctată stereotipă pe care au vrut să ne-o întipărească în minte prin repetare neconținută.

Nu știu dacă aceasta este o particularitate a întregii umanități, dar a poporului nostru – cu siguranță. O particularitate înfloritoare. [...] Ea face din noi prada mincișilor”⁷.

Circumscris acestor principii, volumul lui Paul Goma funcționează ca un răspuns la adresa delapidatorilor de spirit și de materie, ca un strigăt (din pământul zdrobit) la adresa profanatorilor de morminte. O scriere născută din durere. O carte care exprimă nostalgia unei vieți după locurile în care nu i-a fost dat (și în care nu a fost lăsat(ă) să trăiască. Prin urmare, o *carte recapitulativă*⁸ a întregii experiențe (de viață și de creație) a scriitorului dar și, deopotrivă, a epocii sale:

Asta-i: nici Lăteștiul nu mi-a rămas – să n-ai țară... Mai întâi și mai întâi (în 28 iunie 1940) îți pierzi țara, fără a te mișca de pe solul ei – dar ai pierdut-o: nu se mai cheamă cum o chema, nici în limba în care o știai, i se schimbaseră peste noapte denumirea, apartenența, alfabetul [...]; mai apoi – în martie 1944 (exact acum 50 ani!) – am pierdut-o cum se pierde, siliți fiind să ne refugiem spre Apus din calea Tătarilor din Hoarda Armatei Roșii; în '77 am pierdut și ce mai rămăsese, numai că <<între timp>>, fără să fi știut atunci, prin 1964-'65-'66 pierdusem ultimul loc românesc: vatra, satul, concrete; locul în timp unde/când eram, administrativ neliberi, socialmente: <<în afară>>, cu toții săraci-lipiți, majoritar nefericiți, cu viața distrusă de pușcărie – eu însă mă lipisem cu sufletul și cu tălpile și cu podurile palmelor de acel pământ de surghiun [...].

Să n-ai casă... Mi-au furat-o bolșevicii criminali, apoi au șters sângele, l-au acoperit cu pământ proaspăt întors de pluguri – nu doar casa, casa mea [...], în care mă simțisem la mine, vreme de cincizeci de luni –, dar ne-au furat ticăloșii urmele materiale pe pământul României Mici a martiriului românilor din Basarabia și din Bucovina [...]”⁹.

Se conturează în acest fel, vizibil și fără nicio urmă de tăgadă, chiar în cadrul versantului pozitiv, scris cu *cerneală aurie*, două linii paralele: *istoria personală* (tragedia personală) și *istoria generală* (valul istoric al evenimentelor), cea din urmă intenționând să o piardă, prin însușire și fără de cruțare, pe cea dintâi. Și poate că în lipsa unei memorii și a unei conștiințe vigilente dezastrul ar fi inevitabil. Dar Paul Goma își cultivă *memoria (exemplară)* și depune mărturie. Din spațiul închistat al exilului el face apel la tână generație cu

intenția de a-i (și de a ne) trezi sentimentul uman. De a pleca, în ciuda ritmului zburcumat al vieții, urechea înspre glasul arat și înăbușit al cimitirelor, și de a le face drepte. Căci el are meritul incontestabil de a trece de la nenorocirea proprie, la nenorocirea altora, de a nu reclama, așadar, pentru sine statutul exclusiv al fostei victime.

Sub patronajul conștiinței scriitorului nu cedează mișelescului șantaj al puterii de a construi, pe osemintele strămoșilor – în vederea supraviețuirii, cu prețul adaptării și al compromiterii – o viață nouă. Din contră, el le oferă, prin mărturie, o șansă la existență. Tăcerea fiind, așa cum o evocă Sarah Berkowitz, o adevărată crimă împotriva omenirii.

Prin apropierea trecutului Paul Goma îi dă o șansă la viață. Poate că de aceea Lăteștiul continuă să existe. Într-un alt sens, istoria însăși îi creează condițiile favorabile: stăvilind (deși indirect, prin zburcumiul întâmplărilor) posibilitatea de întoarcere, ea îi asigură condițiile ideale de supraviețuire „intactă”. Ba, și mai mult, îi oferă, prin suprimare, posibilitatea de a ajunge în eternitate:

Voia sa spună. Ce voiai să spui cu asta?

Cu asta voiam să spun mereu și mereu și mereu de Lătești. La care se ajungea cu trenul de la București, n-avea gară, coborai la Fetești (Gară) și o luai pe jos, spre nord, pe cursul Borcei, vreo 12 kilometri.

Și nu mai cobori la Fetești.

Dacă ai treabă, cobori. N-ai decât să cobori și fără treabă – dar nu pentru Lătești. Mai corect ar fi: nu ca să găsești localitatea Lătești.

Așa e, ai mai spus: Lăteștiul nu mai există.

Există. Cu condiția să faci, să fii ca mine: de când te-ai liberat, să nu mai fi dat deloc pe-acolo – așa îți rămân pe vecie <<locurile>>. Uite, pentru mine, Lăteștiul nu a fost desființat-arat-plantat cu vie. Lăteștiul meu există neclintit, neștirbit, nearat, nedesființat – fiindcă eu mi l-am scris și nu l-am mai confruntat cu golul, cu pustiul, cu Bărăganul din care ieșise în 1951 și în care se întorsese după 1964.

Mi-a rămas neatins – ca și Mana copilăriei. Mana cu calidorul ei cu tot¹⁰.

Spusesem fără să mă gândesc: *Grădina Raiului* (s.n.) – o nimerisem. Atât că, dacă visezi struguri (și încă negri) cu lacrima cât bobul strugurelui ai să plângi, tu. Eu¹¹.

De altminteri, lupta împotriva celor care se tem să se exprime la persoana întâi, la persoana eroului-povestitor, atestă o luptă împotriva minciunii, a amneziei, împotriva propovăduitorilor Noii Credințe care au șters cu buretele trecutul, pretinzând că nu ar fi existat vreodată. Este, în definitiv, o luptă împotriva neomeniei.

Conștient că raportarea la un anumit timp și spațiu certifică o structură de existență, autorul reînvie, atât

pe calea memorării, cât și pe cale *eidetică*, momentele cruciale ale vieții. Dar, și asta îi face cinste în acest bilanț cu profit și pierderi, nu sunt doar momentele unei singure vieți: povestitorul contabilizează, de fapt, o întreagă perioadă consemnată istoric. El face trecerea de la *eu* la *ceilalți* și rămâne în viață, dacă e să îi atribuim afirmația fericită a lui Tzvetan Todorov, nu neapărat de dragul de a trăi, ci mai ales pentru a exista un suport pentru memorie, pentru a putea fi povestită: „A ști, și a spune celorlalți, este un fel de a rămâne uman. Această acțiune are deci și o dimensiune morală. În ce constă ea? Individul nu devine mai bun consacându-se unei activități spirituale, dar o lume mai inteligibilă este o lume mai perfectă; contribuind la aceasta înseamnă a urmări binele umanității”¹².

Există, în ansamblu, un timp al povestirii, al prezentului scriiturii, și un timp al memorării, care fie coincide sau se apropie de timpul povestirii (prin intersectare, întrepătrundere, simultaneitate), fie se îndepărtează de acesta (prin intervertire, abandonare), precum și o puzderie de alte timpuri care interferează, producând confuzie. Totuși, nu este numai atât: pe măsură ce scrie, Paul Goma trece și într-un alt timp: îmbrățișează, pe lângă timpul memorat și imaginat, fascinația și solitudinea absenței de timp. Prin urmare, el pătrunde, chiar și sub exigența jurnalului, într-un *timp în afara timpului*, într-un spațiu imaginar unde arta își află și își orânduiește toate posibilitățile. Este vorba despre un timp *extatic, extratemporal* sau *a-temporal*, un intertimp subiectiv și incomensurabil care îi permite accesul la o *experiență* inedită, *revelatoare*¹³. Ca fapt „real”, ce are loc din nou, această senzație nu se construiește însă neapărat ca o dublură a celei dintâi, ca un ecou al unei impresii trecute (deși există și asta) ci, mai ales, ca o impresie necunoscută, neposedată și, prin urmare, mereu nouă (a se observa, în special, la succesiunea femeilor).

Pe urma acestei impresii Paul Goma se întoarce în timp și preia de pe rafturile istoriei „destinele” fetelor, femeilor și prietenilor de altădată. Deși supuși constrângerii prin încarcerarea într-un anumit punct de pe hartă, oamenii sunt descriși ca fiind liberi în spirit, iar această libertate le permite să extragă (și să se confunde), chiar și în inima mizeriei, (cu) frumusețea orbitoare a nufierilor în floare. În ei sălășluind încă vie acea sămânță de umanitate.

În definitiv, în ciuda intenției declarate, autorul nu se oprește aici: acestei prime priviri (din cartea de față, nu și din ediția inaugurală a Lăteștiului) îi urmează, desigur, și o a doua: el ne propune o viziune diacronică a acestor destine. O perspectivă care, însă, dezamăgește. Și asta tocmai, paradoxal, când oamenii devin cu adevărat liberi¹⁴.

Ce poate fi, așadar, mai incitant decât să urmărești evoluția unei vieți, să poți (prin ficțiune) să schimbi trecutul, să te transpuși într-un spațiu al tuturor posibilităților, să ai (prin realitate) șansa de a alege (mai

ales când „Noul” îți oferă nenumărate avantaje), dar să te supui (deși având fiziologia unui răzvrătit) fatalității și să o accepți ca atare? Să transformi, în ultimă instanță, o situație de constrângere într-o situație de libertate și să condamni abstracțiunea, sacrificându-te în numele ființelor particulare? Poate că tocmai asta face dovada unei ființe înzestrate, a unui om cu adevărat superior. Demne de interes rămân, în acest sens, cuvintele lui Otto Weininger: „Întrucât înzestrarea unui om evoluează odată cu articularea tuturor trăirilor sale, cu atât mai ușor își va putea aminti de *întregul* său trecut, de tot ce-a gândit și făcut, de tot ce-a văzut și auzit, de tot ce-a perceput și simțit, va reproduce din viața sa totul cu o siguranță și o intensitate a trăirii cu atât mai mari, cu cât și dimensiunea înzestrării sale este mai mare. *De aceea, memoria universală a evenimentelor trăite constituie marca cea mai sigură, cea mai generală, cea mai lesne observabilă a geniului*”¹⁵.

Notă:

1. Liviu Antonesei, *Ce ne-am face fără Goma? Exercițiul de admirație în chip de prefață la Adameva I*, Casa de presă și Editură <<Loreley>>, Iași, 1995, p. 8.
2. Pavel Câmpeanu, *The origins of Stalinism: From Leninist revolution to Stalinist society*. Armonk, N.Y.: M. E. Sharpe, p. 22, *apud* Katherine Verdery, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, Traducere de Mona Antohi și Sorin Antohi, Humanitas, București, 1994, p. 242.
3. Paul Goma, *Adameva*, Curtea Veche Publishing, București, 2008, p. 16.
4. *Ibidem*, pp. 27-28.
5. Vladimir Tismăneanu, *Arheologia terorii*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Allfa, București, 1996, p. 51, *apud* Sanda Cordoș, *Literatura între revoluție și reacțiune. Problema crizei în literatura română și rusă a secolului XX*, Biblioteca Apostrof, Cluj, 1999, pp. 164-165.
6. L. Kolakowski, *apud* Jacques Rupnic, *L'Autre Europe. Crise et fin du communisme*, nouvelle édition revue et augmentée, Paris, Éditions Odile Jacob, 1993, p. 321, *apud* Sanda Cordoș, *op. cit.*, p. 166.
7. Alexandr Soljenițin, *Arhipelagul Gulag*, I, Traducere, note și tabel cronologic de Nicolae Iliescu, Postfață de Alexandru Paleologu, Univers, București, 1997, p. 219.
8. Virgil Podoabă, *Adameva* sau *Cartea recapitulativă a experienței creatoare*, în *Punctul critic. Pagini despre și de confesso-literatură. Studii și mărturii*, Paralela 45, Pitești, 2007, p. 133.
9. Paul Goma, *op. cit.*, pp. 31-32.
10. *Idem*, 2008, p. 30.
11. *Ibidem*, p. 32.
12. Tzvetan Todorov, *Confruntarea cu extrema. Victime și torționari în secolul XX*, Traducere din franceză de Traian Nica, Humanitas, București, 1996, p. 94.
13. Vezi Virgil Podoabă, *Fenomenologia punctului de plecare*,

- Editura Universității „Transilvania”, Brașov, 2008, pp. 48-53.
14. Vezi Paul Goma, *Bonifacia*, Editura Anamarol, București, 2006.
 15. Otto Weininger, *Sex și caracter. Eseuri de ieri și de azi*, Traducere de Mioara Mocanu, Institutul European, 2009, Iași, p. 103.

Bibliography:

- Cordoș, Sanda. *Literatura între revoluție și reacțiune. Problema crizei în literatura română și rusă a secolului XX. (Literature between revolution and reaction. The problem of the crisis in Romanian and Russian literature of the XXth century)*. Cluj, Biblioteca Apostrof, 1999, 272 p.
- Goma, Paul. *Adameva (Adameva)*. Prefață de Liviu Antonesei, *Ce ne-am face fără Goma? Exercițiul de admirație în chip de prefață la Adameva I*. (Foreword by Liviu Antonesei, *What would we do without Goma? Exercise of admiration in lieu of foreword to Adameva I*). Iași, Casa de presă și Editură <<Loreley>>, 1995, 470 p.
- Goma, Paul. *Adameva (Adameva)*. București, Curtea Veche Publishing, 2008, 198p.
- Goma, Paul. *Bonifacia (Bonifacia)*. București, Editura Anamarol, 2006, 263 p.
- Podoabă, Virgil. *Fenomenologia punctului de plecare. (Phenomenology of the starting point)*. Brașov, Editura Universității „Transilvania”, 2008, 204 p.
- Podoabă, Virgil. *Punctul critic. Pagini despre și de confesso-literatură. Studii și mărturii. (The critical point. Pages on confessional writing. Studies and testimonials)*. Pitești, Paralela 45, 2007, 330 p.
- Soljenițin, Alexandr. *Arhipelagul Gulag. I. (The Gulag Archipelago)*. Traducere, note și tabel cronologic de Nicolae Iliescu, Postfață de Alexandru Paleologu, București, Univers, 1997, 487 p.
- Tismăneanu, Vladimir. *Arheologia terorii (Archaeology of terror)*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Allfa, 1996, 288 p.
- Todorov, Tzvetan. *Confruntarea cu extrema. Victime și torționari în secolul XX. (Facing the extreme: Victims and perpetrators in the XXth century)*. Traducere din franceză de Traian Nica, București, Humanitas, 1996, 302 p.
- Verdery, Katherine. *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu. (Compromise and resistance. Romanian Culture under Ceausescu)*. Traducere de Mona Antohi și Sorin Antohi, București, Humanitas, 1994, 384 p.
- Weininger, Otto. *Sex și caracter. Eseuri de ieri și de azi. (Gender and Character. Essays of yesterday and today)*. Traducere de Mioara Mocanu, Iași, Institutul European, 2009, 323 p.